

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

128:1. 2008

Storbondens habitus

Peter Olausson, *Gillbergaknaparna: en studie i den svenske storbondens habitus ca 1750–1850*, Avhandlingar från Historiska institutionen, Göteborgs universitet, 51, Göteborg: Historiska institutionen, 2007. (Summary in English, without title.) 372 s.

Bland bönder har det alltid funnits sådana som haft en litet mer framträdande position än de övriga. De ägde större gårdar, innehade förtroendeuppdrag och fungerade ofta som lokala bankirer. Dessa så kallade *storbönder* hade en nyckelroll under 1700- och 1800-talets agrara omvandling då de ofta var starka pådrivare inom jordbruk och politik, lokalt såväl som på rikspanet. Ute i bygderna har de ofta gått till eftervärlden såsom självmedvetna, sturska och hårdföra personer, hävdandes revir både uppåt och nedåt i hierarkin. Avtrycket är inte minst tydligt i litteraturen där Fritiof Nilsson Piratens patron Esping kanske är det mest minnesvärda exemplet.

En av dem som länge intresserat sig för just storbönder är den i Värmland verksamme arkivmannen och lokalhistorikern Peter Olausson som härförleden disputerade på en avhandling i historia med målet att ta ett bredare grepp om den svenske storbonden, att fånga in hans livsföring, hans *habitus*. Olausson menar att det är av stort intresse att fördjupa studiet av storbönderna och deras agerande under denna tid eftersom vår kunskap trots allt fortfarande är ganska fragmentarisk, och det är väl något de flesta forskare kan instämma i. Det är därför välkommet med en studie där storbonden sätts i centrum, i detta specifika fall storbönderna i Gillberga socken i södra Värmland.

Det skall redan från början sägas att detta är ett imponerande verk. Bara formatet i sig – 271 tvåspaltiga sidor med text samt 56 sidor tabeller – visar att det är en avhandling av ett slag som numera är ganska sällsynt. Mängden källmaterial som har excerperats och bearbetats är också ofantligt stort och omfattar i princip hela Gillberga sockens kyrkoarkiv under en sjuttioårsperiod!

Syftet

Redan från början framgår också att Olaussons planer för sitt avhandlingsarbete varit stora. Syftet med forskningsprojektet, där avhandlingen utgör del två, är att undersöka storbönderna som sociala, ekonomiska, politiska och kulturella aktörer samt hur storbönderna förhöll sig till samhällets omvandling under 1700- och 1800-talet. Storböndernas livsföring kartläggs och analyseras i en kohortstudie där ett antal utvalda storbondedefamiljer studeras under perioderna 1795–1805, 1820–1830 och 1845–1855. Anledningen till att Olaussons valt att arbeta med kohorter är att det ger en möjlighet att komma åt enskilda personers och

familjers agerande på många olika plan. På så sätt skapas det han kallar *kollektiva biografier*.

Kapital, habitus, politisk kultur, herrschaftswissen

Ett så brett formulerat syfte med så många frågor kräver skarpa avgränsningar och inte minst tydliga tolkningsramar – det enorma källmaterial som krävts måste ju struktureras så att det framgår vad som är intressant att undersöka och hur det skall kunna användas för att besvara frågorna.

En första viktig avgränsning gör Olausson när han försöker fånga in vilka som skall betraktas som storbönder. Här väljer han delvis att ansluta sig till Maths Isacsons definition där storbondehushåll är de som har en förmögenhet som ligger 25 procent högre än genomsnittet för samtliga hushåll i socknen.¹ Men till gruppen räknas också de bönder som varit mest aktiva på det lokalpolitiska området.

Därefter för Olausson en ganska lång och ingående diskussion om de teoretiska utgångspunkter som han haft för sitt arbete. Diskussionen tar sin utgångspunkt i begreppet *modernisering* och motsatsparen feodalism–kapitalism, hushållsinriktad ekonomi–företagande, riskminimering–vinsttänkande etcetera. Olausson förhåller sig kritisk till denna typ av förenklingar och ser dem som ”en tankestötta, men rimligen inte som så mycket mer än så” (s. 17). Det är dynamiken som präglar samhällsutvecklingen menar Olausson; utvecklingen är inte linjär. Diskussionen utmynnar i en rad ansatser som bildar grund för hans tolkningar. Här handlar det om kampen om resurser eller de kapital som bönderna förfogar över: 1) rikedom eller det ekonomiska kapitalet, 2) makten eller det politiska kapitalet och 3) status eller det kulturella kapitalet. Sammantaget utgör detta böndernas *habitus*, det spelrum som aktörerna har eller det som utgör deras sätt att vara och agera.

Att utgå från habitus i en undersökning om storbönders agerande framstår som både fruktbart och intressant, men när han sammanfattar avsnittet så påpekar Olausson plötsligt att habitus *inte* kommer att användas i undersökningen utan endast när resultaten skall syntetiseras i det avslutande kapitlet (s. 37)! Här hade det kanske varit mer naturligt med en fortsatt diskussion om vad som är ekonomiskt, socialt, politiskt och kulturellt kapital, hur de skall avgränsas gentemot varandra och vilka källmaterial som kan nyttjas för att besvara frågorna. I stället lanserar Olausson ytterligare teorier och begrepp som skall användas analysen, bland andra *politisk kultur*, *Herrschaftswissen* – om bönderna någonsin kunde tillägna sig herrskapens sociala och kulturella kapital – och *borgerlig offentlighet*.

1. Maths Isacson, *Ekonomisk tillväxt och social differentiering 1680–1860: bondeklassen i By socken, Kopparbergs län*, Uppsala 1979, s. 54.

Sammantaget ger kapitlet om de teoretiska utgångspunkterna ett spretigt intryck och i stället för att fokusera på huvudfrågorna så infogas ytterligare perspektiv, vilket medför att det som läsare är svårt att se vart avhandlingen är på väg någonstans.

Den politiske bonden

I tredje kapitlet ger sig Olaussons in i det rika källmaterialet, i sockenstämmoprotokollen. Kapitlet har två syften. Det första är att försöka avgränsa den lokala politiska eliten och urskilja dem som skall klassas som storbönder. Vilka som var storbönder på ekonomiska meriter fastställdes redan i författarens licentiatuppsats. Det andra syftet är att analysera den politiska maktkampen på det lokala planet för att avgöra vilka det var som agerade, vilka positioner de hade och vilka områden man ägnade sig åt. Fyra tioårsperioder undersöks mellan åren 1770 och 1855.

Det är en imponerande arbete som Olausson redovisar i detta kapitel och faktum är att bara det här materialet skulle vara fullt tillräckligt för en avhandling. Flera liknande studier har ju också gjorts genom åren och Olaussons slutsatser ansluter också i flera fall till vad andra kommit fram till. Böndernas politiska aktivitet ökade markant under perioden och de kom också mot 1800-talets mitt att nästan helt dominera den lokala politiska arenan, inte minst tack vare en ny förordning av år 1817 där rösträtten graderades efter jordinnehav. På sockenstämman utkristalliserades snart en lokalpolitisk elit som med tiden blev allt mer exklusiv i förhållande till den övriga befolkningen, som ju till övervägande del saknade rösträtt.

Kapitlet som sådant visar tydligt på de spänningar som rådde i socknen mellan godsägarna och bönderna och hur bönderna skickligt utnyttjade sin kunskap för att vinna fördelar i kampen. Intressant nog har Olausson här även analyserat den fysiska miljö som sockenstämman verkade i – kyrkan och sockenstugan – och hur dessa byggnader påverkade stämmans arbete och människornas möjligheter att kommunicera sina budskap.

Kohortundersökningen

I kapitlen 4 till 6 sker sedan kohortundersökningen som alltså görs för tre perioder: 1795–1805, 1820–1830 och 1845–1855. Varje kohort består av ett antal storbondefamiljer valda utifrån dels sin förmögenhet, dels sin politiska ställning. Dessa familjer undersöks sedan ur en rad olika perspektiv, bland annat var de var bosatta, giftermålsålder, hushållens storlek, socioekonomiskt ursprung för makar, giftermål och släktskap, fadderskap, förmyndarskap, politisk aktivitet, förmögenhet, creditsystem, hus och bostäder, samt namnbruk.

Det handlar alltså nära nog om en totalundersökning och det är som redan nämnts ett mycket imponerande arbete som ligger bakom. Olaussons undersök-

ningar av storbondehushållens sammansättning, åldersfördelning och förmögenheter är välgjorda och mycket användbara för komparativa studier. Vidare ger han en mycket god bild av bondefamiljers liv, verksamhet och agerande, och hur intrikat uppbyggda de nätverk var som storbönderna var delaktiga i. Inte minst visar Olausson på flera ställen hur tunn gränsen var mellan framgång och misslyckande, hur till exempel en förälders dödsfall eller sjukdom kunde få hela hushållet på fall.

Den tes som Olaussons driver genom hela kohortundersökningen är att storbönderna med tiden blev allt mer exkluderande i förhållande till den övriga allmogen i socknen. Det knöts allt fler och starkare band mellan storbondefamiljerna genom strategiska giftermål, val av faddrar och förmyndare samt lånetransaktioner. Deras ställning manifesterades i byggandet av stora bostadshus, samt genom ett allt mer exklusivt namngivande där familjerna antog släktnamn i stället för patronymikon.

Olaussons slutsatser verkar inte orimliga och de stöds också i viss mån av andra studier som behandlar det tidiga 1800-talets bondesamhälle. Det finns dock anledning att diskutera en del av hans resultat och det utifrån framför allt två utgångspunkter: dels urvalet av bondefamiljer som undersöks, dels de brister som finns i materialredovisningen, vilket även leder till frågor om hans slutsatser.

Urvalet

I en kohortstudie är valet av de bondehushåll som skall analyseras naturligtvis av största vikt eftersom ett icke-representativt urval kan få stora konsekvenser för resultatens utseende.

Om vi börjar med urvalet så har Olausson valt att ta med dels de mest förmögna hushållen, dels de som var mest politiskt aktiva, totalt sett mellan 23 och 34 hushåll per kohort. Att analysera så många hushåll anser dock Olaussons vara ogörligt och han har därför gjort ytterligare ett urval. Kohorten för år 1800 har därför kommit att bestå av 8 bönder valda utifrån förmögenhet (vilket är alla de förmögna storbönderna) och 8 utifrån politisk aktivitet (av totalt 15 av dem som var politiskt aktiva storbönder). Kohorten för år 1825 består av 10 förmögna bönder (av totalt 20) och 10 politiskt aktiva (av 14) och i kohorten för år 1850 är det 10 förmögna (av 24) samt 10 politiska (av 10). Sammantaget har alltså Olausson valt ut 16 hushåll för år 1800, och 20 för åren 1825 respektive 1850. I praktiken undersöks dock betydligt färre hushåll, omkring 10 för vart år, eftersom många av de ekonomiskt starka bönderna även var de mest politiskt engagerade.

Problemet med Olaussons val av storbondehushåll är att urvalet blir allt snävare med tiden. Han har nämligen valt att ta med de 10 mest förmögna hushållen för åren 1825 och 1850, vilket gör att han i dessa kohorter analyserar eliternas elit, och detta får naturligtvis konsekvenser för de undersökningar där ekonomi spelar en stor roll.

Ett exempel är makars socioekonomiska ursprung (s. 124, 175, 214). Här finner han att det blev allt vanligare att makarna kom från storbondefamiljer. År 1800 hade omkring 40 procent av dem sådan bakgrund, år 1850 närmare 60 procent (bilaga 4:3 och 6:3) Men sett emot att kohorten för år 1800 består av samtliga storbondehushåll medan kohorten för år 1850 endast innehåller de 10 mest förmögna av hela 24 storbondehushåll, så framstår denna ökning som mycket tveksam. Att dessa 10 mycket förmögna hushåll ofta valde sina tillkommande ur samma skikt är troligt, men bland de övriga 14 mindre förmögna storbondehushållen som inte är redovisade bör det ju ha varit betydligt vanligare att makarna kom från enklare bondehem. Andelen makar med storbondebakgrund bör därför vara betydligt lägre än de 60 procent som anges.

Urvalsproblemet hade kunnat undvikas om Olausson i stället hade valt ut 10 hushåll slumpmässigt från de totalt 20 respektive 24 storbondehushållen åren 1825 och 1850, eller om han hade blandat rika och fattiga hushåll.

Slutsatserna

Ett annat problem är en ibland mycket bristande materialredovisning, vilket försvårar bedömningen om slutsatserna är rimliga eller ej. Ett exempel är då Olausson undersöker hur vanligt det var att barnen i storbondefamiljer gifte sig med likar år 1800 (s. 133). Utgångspunkten är 12 familjer, men av dessa redovisas endast fyra, varav tre tillhörde de mest förmögna i socknen (bilaga.4:11–12). De fyra familjerna hade tillsammans 22 barn, varav 11 gifte sig med barn från andra storbondefamiljer och de övriga 11 med vanliga bondebarn. Man ”odlade inom den här gruppen en endogam äktenskapskultur”, blir Olaussons konklusion (s. 134). Det är med förlov sagt en tveksam slutsats eftersom ett sådant mönster uppenbarligen inte fanns i de fyra familjer som är redovisade. Hur det sedan såg ut i de övriga åtta, mindre förmögna familjerna har läsaren inte en aning om, men det är knappast troligt att giftermål med storbondebarn var mer utbrett där. Det mest intressanta hade kanske i stället varit att diskutera varför endast hälften av barnen i de absolut mest förmögna storbondehushållen ingick giftermål med vanliga bondebarn.

Liknande, väl förhastade slutsatser förekommer på andra håll i avhandlingen. När faderskapet för storböndernas barn undersöks konstaterar Olausson att faddrarna i de allra flesta fall hämtades bland grannarna, som för det mesta var vanliga bönder. Någon statistik redovisas inte, men det betonas i samtliga undersökningar att så var fallet. Men när resultatet sammanfattas heter det att ”de flesta dopvittnen tillhörde allmog och i de flesta fall också storbondeskiktet” (s. 220), ett resultat som ju helt saknar stöd i hans analyser.

Än värre blir det när Olausson ger sig på det kulturella kapitalet. Det är en lovvärd ansats att försöka koppla ihop ekonomiskt, politiskt och socialt kapital med ett kulturellt, men här saknas genomgående ett jämförande material som

hade kunnat belysa huruvida storböndernas kultur var exkluderande eller ej i förhållande till övriga grupper i socknen. Den materiella kulturen beskrivs ofta utifrån bara *en* bouppteckning eller *ett* hus. Materialet används med andra ord här endast som exempel på hur det kunde se ut hos en storbonde, medan all komparation uteblir.

Behandlingen av materialet samt de ibland alltför grovt generaliserande slutsatserna gör att undersökningen bitvis känns lite hafsig. Ställvis får jag också känslan av att hans tes om ett med tiden allt mer exkluderande storbondeskikt är viktigare än vad materialet i sig visar. Det är möjligt att Olaussons slutsatser är korrekta – han kan ju sin socken och dess invånare utan och innan – men för mig som läsare så är det svårt att bedöma rimligheten i hans resultat. Det är också uppenbart att Olausson mot slutet har fått problem att hinna med allt han har föresatt sig. Detta är inte minst tydligt i presentationen av den materiella kulturen där antalet källor blir färre för varje kohort.

Sammanfattningen

Bristen på tid och svårigheter att greppa det stora källmaterialet präglar också avhandlingens sammanfattning. Olausson menar själv att han genom sin studie lärt känna storböndernas sätt att tänka och agera, och att han lyckats sätta relevanta värden på deras innehav av ekonomiska, politiska, sociala och kulturella kapital.

Jag är inte lika övertygad om att Olausson har lyckats ringa in storböndernas habitus. Materialets enorma omfång i kombination med alldeles för många frågor och vida teoretiska ramar har medfört att det blivit för svårt för Olausson – och läsaren! – att urskilja mönstren. Arbetet hade vunnit på att stramas upp betydligt med en klarare koppling mellan syfte, frågor, metod och material.

Slutkapitlet blir också lite osammanhängande för här återvänder han till moderniseringsbegreppet och alla de motsatspar som han i början sade fungera som blott "en tankestötta, men rimligen inte som så mycket mer än så". Nu analyseras storböndernas förändring under 1800-talet mot bakgrund av just dessa motsatspar som han var så kritisk mot. Storbönderna anses nu ha gått från självförsörjning till att bli kapitalistiska företagare med vinstintresse, villiga att ta sig an nyheter. Tankar om storböndernas uppfostran, om kvinnliga nätverk och gemensamma genussystem dyker också upp, utan att tidigare ha berörts över huvud taget.

Men i kapitlet finns också partier med spännande och intressanta resonemang om storbondefamiljernas verksamhet och agerande, och om hur deras ekonomiska och politiska verksamhet var nödvändiga för uppbyggandet av det viktiga nätverket, deras lokala socialförsäkringssystem om man så vill. Här börjar Olausson också för första gången tala om människors *rationalitet* och riskhantering, en diskussion som med fördel kunde ha legat i första kapitlet och fungerat som en utmärkt teoretisk grund för hela avhandlingen. Återigen poängterar han också hur

smal gränsen var mellan framgång och bakslag och att det för storbönderna var viktigt att ha breda nätverk som sträckte sig både uppåt och nedåt i samhället eftersom de aldrig kunde veta vilka hushåll som var stabila nog.

Det sistnämnda låter som ett högst rimligt antagande som det dessutom verkar finnas gott om stöd för i Olaussons material, även om han själv ser ett annat mönster. Storbondeskiktet var vid denna tidpunkt knappast ett väl avgränsat, exklusivt skikt, utan snarare en ganska löst sammansatt grupp bestående av enstaka äldre förmögna familjer, uppkomlingar och familjer på väg nedåt i hierarkin, alla med kopplingar till vanliga bondefamiljer. Och detta hade väl varit ett utmärkt resultat som varit av stort intresse att problematisera och diskutera.

*Göran Ulväng**

*Fakultetsopponent